

Zwanen mét en zonder burg

- Aantekeningen bij de genealogie Swanenburg -

Henk Povée

In drie vorige afleveringen van *Tidinge van Die Goude* heeft J.C. Bauer aandacht besteed aan het geslacht Swanenburg dat in de achttiende eeuw tot de Goudse stedelijke elite behoorde en waarvan Bauer zelf een nazaat is.

Bauer laat die genealogie beginnen met Leendert Jansz. Swanenburgh die in 1663 een bestaande scheepshelling met woningen kocht, gelegen buiten de Potterspoort aan de Wachtelstraat. Deze Leendert Swanenburgh is twee keer getrouwd geweest en kreeg uit beide huwelijken tezamen een vijftal kinderen, waarvan van slechts vier de namen te achterhalen bleken: Jan, Reijnier, Marija en Evert. Het waren met name zoon Reijnier, geboren in 1675, en diens zoon Leendert alias Leonard, geboren in 1701, die er in slaagden een grote rijkdom te vergaren, onder meer doordat zij de functie van belastingpachter combineerden met die van eigenaar van een steenplaats. Die lag in Moordrecht en heette 'Ijsselvrugt'.

Steenplaats

Als aanvulling op J.C. Bauers artikelen valt te melden dat al een of twee generaties eerder een Swanenburg eigenaar was van een steenplaats langs de Hollandsche IJssel. Die bevond zich op het grondgebied van Haastrecht. Dat blijkt uit een lijstje van steenplaatsen dat als bijlage voorkomt bij een verzoekschrift om belastingvermindering door 'die Stede ende Landen van Haestrecht' aan de Staten van Holland en West-Friesland.¹ Dit lijstje, dat de twaalf steenbakkers opsomt die rond 1670 in Haastrecht actief waren, noemt als laatste de steenplaats van een zekere Swanenburg. Uit de volgorde van de namen op het lijstje mag worden geconcludeerd dat de Swanenburg-steenplaats het dichtst bij Gouda lag. De opsomming begint namelijk bij een steenplaats 'boven' Haastrecht, in de polder Rozendaal, en noemt vervolgens alle steenplaatseigenaren van 'boven' tot 'beneden' langs de Haastrechtse Ijsseloever. De steenplaats van Swanenburg was, als laatste op het lijstje, dus de meest 'beneden' liggende en moet zich daarom bevonden hebben nabij Haastrechts grens met Gouderak, ergo in of nabij Stolwijkersluis.

Interessant is in dit geval ook een ouder document in het archief van Haastrecht. Dat is een taxatie voor de verponding (onroerendgoedbelasting), opgemaakt in het jaar 1629, een kleine halve eeuw eerder dus.² De meeste van de steenplaatsen van rond 1670 zijn hierin ook weer terug te vinden, zij het dat sommige tussen 1629 en 1670 andere eigenaren hebben gekregen. Als laatste op het lijstje van belastingplichtigen in het jaar 1629 in de polder Beneden Haastrecht komt een steenplaats voor, groot 'drie hont lants' (= ca. 4250 m²) 'met twee ovens ende lootsen', gelegen naast 'Den Stolwijkksen bosem'. Die Stolwijkse boezem bevond zich even ten oosten van de weg Stolwijk-Gouda. De conclusie daaruit mag zijn dat die steenplaats dus ongeveer lag op de plaats waar zich nu de rotonde van Stolwijkersluis bevindt. En dat hiermee dus dezelfde steenplaats bedoeld is als die omstreeks 1670 met 'Swanenburg' werd aangeduid. Maar het bijzondere aan deze steenplaats: de eigenaar ervan heette in 1629 geen Swanenburg maar De Swaen, voluit: 'Dirck Reijniersen de Swaen'. Kennelijk is tussen 1629 en 1670 de naam van de eigenaar van die steenplaats geëvolueerd van 'De Swaen' tot 'Swanenburg'.

Swanenburg en Gansenburg

Tot twee jaar geleden woonde ik zelf op een voormalige steenplaats in Boven-

Gewelsteen afkomstig uit het 'Swanenburgh's Hoffjen' aan de Groeneweg, nu in de tuin van het museum Het Catharina Gasthuis. Foto: auteur.

Haastrecht, de boerderij Gansenburg langs de Provincialeweg richting Oudewater. Toen ik een onderzoek deed naar de historie van die boerderij en daarbij het steenplaatsverleden ervan ontdekte, leek het mij dat het nauwelijks toeval kon zijn dat er in Haastrecht zowel een steenplaats met de naam Gansenburg als een met de naam Swanenburg had bestaan. In het boekje dat ik toen over de geschiedenis van de Gansenburg publiceerde³ verbaasde ik mij al over de grote parallellen tussen die namen. Had dit misschien te maken met een concurrentiesituatie tussen twee steenbakkersgeslachten?

Dat vermoeden van een commercieel of misschien wel breder maatschappelijk competitie-element tussen de Goudse zakenfamilies Swanenburg en Gansenburg die allebei in Haastrecht ijsselstenen produceerden, werd nog versterkt door het gegeven dat zowel de Swanenburg- als de Gansenburg-familie hun naam pontificaal door een ambachtsman in steen lieten uitbeelden. In de tuin van het museum Het Catharina Gasthuis bevindt zich de

Hekpijlers van de voormalige steenplaats Gansenburg in Haastrecht, op een aquarel van J. Verheul Dzn uit 1929. In: Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

gevelsteen die tot 1931⁴ in het Swanenburghs-hofje aan de Groeneweg ingemetseld is geweest: twee zwanen zwemmend voor een toren of burcht. En op de hekpijlers van de boerderij Gansenburg tegenover het Haastrechtse klooster prijken nog altijd de twee gebeeldhouwde stenen ganzen, zwemmend op een blauwe golf. Beide stenen beeldmerken dateren uit hetzelfde decennium, de jaren tussen 1690 en 1700.

Mijn hypothese is nu dat een steenbakker die bekend stond als De Swaen die naam op een uithangbord gecombineerd heeft met het beeld van een burcht. Een burcht is een perfect visueel symbool om mee aan te geven dat deze steenbakker De Swaen onverwoestbaar sterke stenen bakte. De buitenwacht moet vervolgens steenbakker De Swaen zijn gaan noemen naar dat uitgangbord, lees: bedrijfslogo. Diverse andere Nederlandse familienamen hebben namelijk een vergelijkbare oorsprong, zoals De Leeuw, Van der Ster / Van der Starre, Van der Saag, Fortuyn (= Fortuna), enz., allemaal namen die ooit ontstonden naar aanleiding van een afbeelding op een pui of een uithangbord. Zelfs de naam De Swaan is al een achternaam die zijn oorsprong vindt in het uithangbord van een herberg.⁵

Nadat aldus de steenplaats van De Swaan tot Swanenburg was geworden heeft zijn naast concurrent zich, enigszins confronterend, Gansenburg genoemd. Dat zou een plausibele verklaring kunnen zijn.

E(e)ndenburgh

Langs de Gouderakse IJsseldijk heeft in diezelfde zeventiende eeuw een steenplaats bestaan waarvan de eigenaar met 'Engelenburgh' werd aangeduid.⁶ Ook een bedrijfslogo van een navolgende concurrent?

Die namenanalgie tussen Swanenburg en Gansenburg wordt echter nog veel curieuzer wanneer we in aanmerking nemen dat er in zeventiende-eeuws Gouda ook nog een familie 'Eendenburg' voorkwam, 'Endenburgh' volgens de toenmalige schrijfwijze. Dat is dus de derde watervogel op rij.

Dit waren allemaal familienamen die ontstonden in een tijd dat het bezit van een vaste familienaam nauwelijks gebruikelijk en evenmin noodzakelijk was. Het kan niet anders of deze drie Goudse families hebben bij het aannemen van een 'toenaem' sterk naar elkaar gekeken.

Overigens beperkten dit soort diernamen met de toevoeging '-burgh' zich niet tot alleen watervogels. Gouda bezat daarnaast ook nog notabele families die zich Vossenburgh, Cattenburgh en Bockenburgh noemden. Dat ondergraaft weer enigszins mijn hypothese dat de steenplaatseigenaren Swanenburg en Gansenburg deze namen voerden in verband met een bedrijfsbeeldmerk. Het lijkt me niet dat al die Goudse notabelen, die zich plotseling tooiden met een diernaam in combinatie met het achtervoegsel '-burgh', allemaal iets met steenplaatsen te maken zouden hebben gehad. In dat geval dringt zich de gedachte op dat zich in de eerste helft van de zeventiende eeuw in Gouda iets als een lokale diernamenrage moet hebben voorgedaan, een 'dieren-/burchtennamen-hype' waaraan mogelijk ook de naam Swanenburg zijn ontstaan dankt.

De Swaen

Steenbakker Dirck Reijniersen de Swaen die in 1629 in Stolwijkersluis een steenplaats met twee ovens en loodsen exploiteerde ('die bij hem zelfs gebruijckt werden'), was de zoon van een Reijnier de Swaen. In het latere geslacht Swanenburg is Reijnier ook een prominente voornaam geweest. Dit versterkt nog eens mijn hypothese dat de naam Swanenburg ontstaan is vanuit de naam De Swaen, die hoogstwaarschijnlijk zelf weer verwijst naar het uithangbord van een herberg. Herbergen die 'De Zwaan' heetten kwamen veelvuldig voor. Op het schilderij van de Verloren Zoon van Jeroen Bosch in het museum Boymans-van Beuningen staat ook een herberg afgebeeld waar 'de zwaan uit-

Detail uit schilderij van Jeroen Bosch.

Bron: Dino Buzzati, *L'opera completa di Bosch* (Milaan 1967).

hangt'. Een van de interpretaties is dat het hier een herberg betreft waar meer geneugten beschikbaar waren dan alleen eten en drinken. De scène tussen een man en een vrouw in de deuropening op Bosch' schilderij steunt die interpretatie. De zwaan op het uithangbord zou bij dat soort herbergen dezelfde functie hebben gehad als rode lampen in latere eeuwen. Auteur Herman de Man kende overigens een andere reden waarom veel oude herbergen 'De Zwaan' waren geheten. Hij haalt een oud rijmpje aan: 'De Swaen voert menig kroeg / Zoowel in dorp als stad / Omdat hij altijd geern / Is met sijn bek in 't nat.'⁷

'Geraseert'

Tot slot: J.C. Bauer heeft in de artikelenreeks over de Swanenburg-dynastie geen aandacht besteed aan het nog altijd bestaande 'Swanburgh's Hoffjen' aan de Groeneweg en aan de schenkster ervan, Elisabeth Bars, weduwe van de houthandelaar Noach Cornelisz. Swanenburg. De Goudse familie Swanenburg was kennelijk aanmerkelijk breder vertakt dan Bauer beschrijft en ook veel uitgebreider dan de Swanenburg-tak die dr. J.J. de Jong bespreekt in zijn boek *Met goed fatsoen*. Nogmaals een aanleiding voor aanvullend onderzoek.

Nog een allerlaatste gegeven: de steenplaats

Swanenburg nabij Stolwijkersluis is in het 'rampjaar' 1672, samen met alle andere Haastrechtse steenplaatsen, volledig leeggehaald en gesloopt ('geraseert') door de eigen Hollandse defensiemacht. Die had stenen en puin nodig om verdedigingswerken op te werpen langs de IJsseldijken om de Fransen, die Oudewater al bezet hadden, tegen te houden. Die vernielde Haastrechtse steenplaatsen zijn, op één na, sindsdien niet meer actief geworden; die van Swanenburg dus ook niet meer.

Noten

- 1 Oud archief Haastrecht nr. 667.
- 2 Oud archief Haastrecht nr. 580.
- 3 Herman de Man, *Twee ganzen van steen* / Henk Povée, *Twee ganzen van stand* (Haastrecht 1997).
- 4 Gegeven ontleend aan Jan Schouten, *Uit Gouda's verleden* (Gouda 1982).
- 5 Het zou mij zelfs niet eens verbazen wanneer zo'n herberg 'De Swaen' zich in Stolwijkersluis in de onmiddellijke nabijheid van die steenplaats bevonden zou hebben, dit gezien de strategische locatie nabij de uitvalswegen naar Stolwijk en Haastrecht. En dus zou het ook niet verbazen wanneer Dirck Reijniers de Swaen zijn steenbakkerschap gecombineerd zou hebben met het beroep van herbergier.
- 6 Notarieel archief Gouda 57/434.
- 7 *Boerenjaarboek*, 1927.